

Selahaddin Üniversitesi

Diller Fakültesi

Türk Dili Bölümü

Atasözü ve Deyimler Dersi

2.Sınıf

Ders Hocası

Sinan Dışad Tahsin

Atasözü nedir?

Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını, tecrübelerini, bilgece düşünce ya da öğüt olarak ifade eden ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özlü sözlerdir.

Atasözleri, biçim yönünden diğer yazı türlerine göre farklı özellikler gösterir. Öykü, roman, şiir, deneme gibi yazı türleri pek çok cümlelerin bir araya gelmesi ve anlam yönünden bütünleşmesiyle oluşur. Buna karşın atasözleri genellikle bir, en fazla iki cümleden oluşur. Bütün duygu ve düşünceler bu tek cümleye sığdırılır. Bu cümleler kişiden kişiye değişmez. Halkın ortak malıdır ve halk tarafından aynı biçimde söylenir.

Atasözleri belli bir toplumun ve/veya bütün insanlığın yaşam felsefesidir. İnsanlarda bulunan sevgi, kıskançlık, bencillik, dostluk, düşmanlık gibi duygular evrenseldir. Bu nedenle bu duyguları yansıtan atasözleri de evrensel olarak kabul edilmektedir. Dünyada pek çok ulusun kullandığı atasözleri karşılaştırıldığında, bu atasözlerinin pek çoğunun aynı ya da benzer olduğu görülmüştür. Atasözleri evrensel değerler yanında bir ulusa özgü kültürel değerleri de yansıtır. Örneğin "Gözden irak olan, gönülden irak olur", "Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur", "Vakit nakittir" gibi atasözleri evrenseldir. Bunlara benzer atasözlerini bütün dillerde bulmak mümkündür. "Osmanlı, tavşanı araba ile avlar", "Türk'ün akli aldadır" gibi atasözleri ise ulusaldır. Bunlara benzeyen atasözleri bir ulusun kültürünü yansıtır.

Atasözü nedir sorusuna, en genel tanımı kullanarak "*Yaşantılar sonucunda elde edilen deneyimlerin, gözlemler sonucunda biriken işe yarar bilgilerin her yaştaki insana akıl vermesi amacıyla ifade edildiği; nesilden nesile aktarılarak halka mâl olmuş öğüt niteliğindeki sözler*" şeklinde cevap vermek mümkündür.

Görüldüğü üzere atasözlerinin nasihat / öğüt içerici, akıl verici, yanlıştan kurtarıcı özellikleri bulunmaktadır. Bu bakımıyla atasözleri, bilgelik ifade eder.

Türk Dil Kurumu tarafından “*Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel*” (TDK, 2009: 140) olarak tanımlanan atasözü, ulusların kültür mirasını aktaran önemli bir araç; yaşantılarını dosdoğru sürdürmeleri için de ders vermelerle yüklü özlü sözlerdir. Atasözleri birçok dilde bulunan, ataların deneyim ve öğütlerini içeren kalıplaşmış sözlerdir.

Atasözlerinin Konusu

Atasözlerinin konulara çoğu zaman kullanıldıkları bölgeye ve ülkeye göre değişiklikler gösterir. Türk toplumunda tarih boyunca askerlik ve çiftçilik önemli olduğu için at, it, kurt, koyun, silah ve yiğitlik konusunda Türkçe'de pek çok atasözü vardır. Buna karşın Alman atasözlerinde daha çok ayı, kartal gibi Almanya'nın sembolü haline gelmiş konulara yer verilir. Bu nedenlerle, atasözlerinde evrensel ve toplumsal düzen ile bu düzendeki iyi, kötü bütün özellikler görülür.

Atasözlerini birkaç konuyla sınırlandırmak mümkün değildir. İnsan yaşamında yer alan doğum, ölüm, evlilik, arkadaşlık, dostluk, düşmanlık, hırsızlık, gelin. Atasözlerinin genel konusu yaşamın temel kuralları ve toplumda uyulması gereken temel ilkelerdir. Bu kural ve ilkelere uymayan kimselerin zarar gördüklerine inanılır.

Atasözleri başarılı, sağlıklı ve mutlu bir yaşam için insanlara genel uyarılarda bulunur; verdikleri öğütlerle yaşamın temel kural ve ilkelerinin bilinmesine yardımcı olurlar.

Atasözlerinin Özellikleri

Atasözlerinin belli başlı özellikleri, öğüt vermeleri, kalıplaşmış olmaları ve halka mâl olup nesilden nesile aktarılmaları temeline dayanır. Atasözleri, bir bakıma özlü sözlerdir. Atalarımız, günlük yaşamda, iş hayatlarında, akraba veya arkadaş ilişkilerinde, doğa olayları karşısında ve benzeri yaşantıların tümünde elde ettikleri bilgi ve deneyimleri bizlere aktararak, yanlış yapmamıza engel olmak istemişlerdir. Bunun için atasözleri bizler için birer miras niteliğindedir. Bazen bir atasözü, içinde olduğumuz bir durumu öylesine güzel karşılar ki; o durumu anlatmak için kitaplar okunsa o kadar etkili olmaz dersiniz. Kuşkusuz bir ifade tarzı olarak atasözlerinin, daha birçok özelliği aşağıdaki başlıklar altında ifade edeceğiz.

Atasözleri, atalarımızın, sosyal yaşantımızı, denemelere dayalı olarak, eleştiri, öğüt, genel kural biçiminde yorumlayan özlü sözleridir. Her biri, bağımsız birer cümle olan bu sözlerde halkımızın gelenek ve görenekleri, hayata bakış açıları; nükte, ince alay, taşlama, övgü ve yergi ile olguları değerlendiriş yolları görülür. Bir atasözü, ilk kez belli bir kişinin bir hayat olayını kendine göre değerlendirmesiyle ortaya çıkar, Zamanla birçok kişilerin, değişen koşullarla söze yeni görüşler katmasıyla tüm halkın beğenip benimseyebileceği ortak bir söz haline gelir.

Bu sözler törelere, geleneklere, tecrübelere, akla ve gerçeğe dayanır. Halkın ortak düşüncesini, inancını, duyusunu, ahlak anlayışını, kültürünü, felsefesini yansıtır. Kültürün aynasıdır. Eğitici ve öğreticidir. Genellikle mecazi bir anlam taşırlar. Anonimdirler. Halk arasında dilden dile dolaşarak gelecek kuşaklara aktarılırlar. Söz ve mâna sanatlarıyla (seci, tezat, cinas, akis, mübalağa) örülmüşlerdir. Kalıplaşmış, doğal (tabii), kısa ve özlü sözlerdir.

Atasözlerinin Belirgin Özellikleri

1. Kısalık ve özlülük: Uzun uzun konuşarak, ya da sayfalarca yazarak anlatmak zorunda kaldığınız bir düşünceyi üç beş kelimelik bir atasözü ile daha etkili söyleyebiliriz.
Örnek: "*Dedesı koruk yemiş, torununun dişi kamaşmış.*"

2. Tarafsızlık: Sosyal olguların nedenlerini, uzun bir deneme ve gözleme dayanarak, taraf tutmadan bildirme. Sütten ağız yanan, yoğurdu üfleyerek yer.
Örnek: "*Ayrıanı üfleyerek iğer.*"

3. Genelleştirme: Herhangi bir olaydan çıkan sonucu ya da ibret dersini toplumun tüm bireylerini ilgilendirecek bir yargıya bağlama.
Örnek: "*Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar. Gönül sıra bir köşktür, kırılırsa yapılmaz.*"

4. Sürekli Gözlem: Tabiat olaylarını sürekli izleyerek, nasıl oluştuklarını ne gibi sonuçlar verdiklerini bildirme.
Örnek: "*Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.*"

5. Ders ve Öğüt verme: Kimi sözlerle doğrudan doğruya, kimi sözlerle anımsatma yoluyla ders ve öğüt verme.
Örnek: "*Ağlamayan ocuğa meme vermezler. / Ayağını yorganına göre uzat.*"

6. Kılavuzluk, yol göstericilik: Halk kültürümüzün oluşturduğu bilgece düşünceler ve hayatı değerlendirifte kendine özgü yorumlar getirme.
Örnek: "*Taşıma su ile değirmen dönmez. / Korkunun acele faydası yoktur.*"

7. Gelenek ve görenekleri yansıtırma: Atasözleri, milletimizin manevi yapısına, gelenek ve kültürüne dair bilgileri ortaya koyar.
Örnek: "*Bir fincan kahvenin kırk yıl hatan vardır. / Kızını döv-meyen dizini döver. / Misafir umduğunu değil, bulduğunu yer.*"

8. Halk inanışları: Atasözlerinin içerisinde, bugün bazıları batıl sayılan; fakat kökeni Şamanizm'e kadar dayanan çeşitli halk inanışlarına, halk hekimliğine ait bilgiler ve deneyimler bulunabilir.
Örnek: *"Ananın bahtı kızına." / "Akacak kan damarda durmaz."*

9. Gerçekçilik: Atasözleri, kişileri yanıltmayı hiçbir zaman amaçlamaz. Her zaman kişileri doğru olanı yapmaya yönlendirir.
Örnek: *"Parayı veren düdüğü çalar."*

10. Eleştiri, yergi, alay: Toplumun aksayan yönlerini, insanların dışladığı kişilik tiplerini veya milletimizin nükte gücüyle ortaya koyduğu bir yergi atasözlerinin konusu olabilir.
Örnek: *"Balık baştan kokar." / "Dost ile ye, iç, alışveriş etme." / "Bana dokunmayan yılan bin yaşasın." / "Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az."*

11. Mecazlı anlatım: Her ne kadar gerçek bir deneyimi veya yaşantıyı ifade etse de, kullanılan sözcükler mecazlı anlatımın örneği olabilir.
Örnek: *"Sirkesini sarımsağını sayan paçayı yiyemez." / "Mum dibine ışık vermez."*

12. Sanatlı anlatım: Atasözleri, içerisinde mecaz, teşbih, hüsn-i talil gibi bir veya birden çok söz sanatını barındırabilir.
Örnek: *"Bol bol yiyen bel bel bakar." (cinas) / "Her taş baş yarmaz." (seci) / "Ağız yer, yüz utanır." (mürsel mecaz) / "Güvenme varlığa, düşersin darlığa." (tezat) / "Üzüm üzümüne baka baka kararır." (Hüsnütâil)*

Örnek Atasözleri ve Açıklamaları:

- **Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır:** *Sert ve kırıcı olmayan, yumuşak, hoşça giden, gönül alıcı, okşayıcı, etkileyici, inandırıcı ve yerinde söylenmiş söz insanın hoşuna gider; bu söz en azgın kişinin bile inadını kırar, onu yumuşatır ve yola getirir.*
- **Sakla samanı gelir zamanı:** *Elimizdekiler bugün bizlere değersiz gibi gözükebilir, ancak günün birinde bu eşya saman çöpü bile olsa ihtiyacımız olabilir.*
- **Üzüm üzüme baka baka kararır:** *İnsan hem etkilenen, hemde etkileyen bir varlıktır. Her zaman bir arada bulunan, arkadaşlık eden kimseler, birbirlerinin huyunu kapar.*
- **Ne ekersen onu biçersin:** *“Kişiler çevrelerine nasıl davranırlarsa öyle karşılık alırlar” anlamında bir sözdür. “İyilik yaparsan iyilik bulursun, kötülük yaparsan kötülük bulursun” anlamında bir sözdür.*
- **Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış:** *Yalan söylemeyi adet edinen kişinin sözlerine kimse inanmaz. Öyle ki bir gün evinde yangın çıksa da evim yanıyor, imdat ! diye bağırsa, inanıp yardıma koşan olmaz.*

Atasözlerinin Maddeler Hâlinde Özellikleri

- 1.Halkın düşüncesini anlatır.
2. Ulusaldırlar.
3. Kişinin ruhuna hitap ederler.
4. Kesin tavırlıdırlar.
5. İnanırdıcıdırlar.
6. Geniş halk kitlelerinin yüzyıllardan beri geçirdiği

denemelerden ve bu denemelerden oluřan dűřüncelerden doęmuřlardır.

7. Yalın sűzlerdir, anlatımları açıktır.

8. Doğa olaylarının oluşunu bildirirler.

9. Ahlak aşırlar, ahlaklı olmayı ۆğretirler.

10. Bir veya iki cűmleden meydana gelirler.

11. Bir çoğunda mecaz vardır.

12. Atasűzlerinde sűz sanatları vardır.

13. Kelimelerin yerleri değiştirilemez. Değiştirildiği zaman değişik anlamlar ortaya çıkabilir.

14. Denenmiř sűzler olduęu için doęruluęu herkes tarafından kabul edilir.

Deyim Nedir? – Tanımı / Açıklaması

Deyim nedir

Genellikle gerçek anlamından uzaklaşmış birden çok sözcükten oluşan, bir kavramı ya da durumu karşılayan kalıplaşmış sözcük gruplarına “deyim” denir. Anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu.

Deyim, belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür. Türkçeden örnek verecek olursak “*dudak bükmek, ipe un sermek, durmuş oturmuş, ağızdan baklayı çıkarmak, Sultanahmet’te dilenip Ayasofya’da sadaka vermek, gayret dayıya düştü...*” gibi, binlercesini gösterebiliriz. Tek ögeli deyimler için de akşamcı, kaşarlanmış, sudan, gözde, gedikli gibi örnekler verilebilir.

Deyimin Tanımı: Çoğunlukla gerçek anlamından ayrı bir anlam taşıyan, en az iki sözcükten oluşan kalıplaşmış söz ya da sözcük grupları.eş. Tabir. Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı bir anlamı olan, ilgi çekici bir anlatımı bulunan, ifadeyi daha zengin kılan, iki veya daha fazla kelimedenden meydana gelen, kalıplaşmış söz topluluklarına “deyim (tabir)” denir.

Deyimler, bir dilin anlatım yollarını, o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özelliklerini belirten önemli ipuçları sağlarlar. Genel olarak deyimler açısından dilden dile büyük ayrımlar vardır, örneğin yağmurun çok yağdığını anlatmak üzere Türk, “*bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyor*” derken İngilizcede “*it is raining cats and dogs*” (kediler ve köpeklercesine yağmur yağıyor) deyimine rastlanır.

Türkçe, deyimler açısından kendine özgü nitelikler gösterir. Diğer bölümlerde de değineceğimiz gibi Türkçe, doğaya sıkı sıkıya bağlı, anlatım sırasında doğadan yararlanan, olayları, durumları ve duyguları somut nesnelere dayanarak, somutlaştırma adını verdiğimiz aktarmalar yoluyla dile getiren bir dildir. Bu yüzden deyimleri, güçlü bir anlatımın tanığı durumundadır: *Aba altından değnek göstermek, hem nalına hem mihına, etekleri zil çalmak, kaşığıyla verip sapıyla göz çıkarmak, saçını süpürge etmek, kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla...* gibi.

Deyimlerin Özellikleri

Deyimler, bir dilin söz varlığı açısından zenginliğini gösteren öğelerdir. Neredeyse dünyadaki bütün dillerde deyim kavramı bulunmakta ve deyimler kullanılmaktadır. Çünkü insanların uzun anlatımlarla ifade edebilecekleri durumları, kısa söz kalıplarıyla ifade etme eğilimleri bulunmaktadır. Örneğin heyecandan bütün bedeni titreyen, kendini kontrol edemeyecek kadar heyecana kapılan insanların durumunu ifade etmek için “*etekleri zil çalmak*” deyimi kullanılır. Böylece az sözle, çok anlam ifade edilmiş olur.

Deyimlerin Başlıca özellikleri:

1. Deyimler; minimum olarak iki kelimededen oluşur. "Burun kıvırmak" örneğinde olduğu üzere deyimler minimum iki kelime kullanıp, kalıplaşmaktadır. Tek bir kelimeyle deyim oluşturulması mümkün değildir.
2. Mecazi olarak kullanılırlar. "Ağzını aramak" ifadesinin gerçek manada kullanmak mümkün değildir. Mecazi olarak bir şeyi bilmek açısından kullanılmıştır.
3. Deyimler; gerçek manada kullanılanlar bulunmaktadır. "Kara gün dostu" buna örnek olarak verilebilir. Zor günde kişinin yanında olan biri için kullanılır.
4. Deyimlerin önemli bir kısmı mastar ekleriyle biter. Örneğin; fikir yürütmek, kesenin ağzını açmak, notunu vermek gibi.
5. Kalıplaşmış sözlerden oluştuğundan kelimelerin yerlerini değiştirmek veya kelimelerden birisini atmak mümkün olmaz. Örneğin; açlıktan nefesi kokmak.
6. Deyimler birbirinden ayrı bir şekilde yazılan kelimelerin kalıplaşması ile oluşur. Fakat kelimelerin birleşerek oluşturdukları deyimler bulunur. Buna; soğukkanlı örneği verilebilir.

7. Pek çok deyim sanatlı bir şekilde kullanılır. Kesenin ağzını açmak, deyiminde yer alan kelimeler belirli bir düzene kalıplaşmıştır. Sözcüklerin yerinin değiştirilmesi bütünlüğü bozar.

8. Kaç kelimedenden oluşursa oluşsun, bazı deyimler yalnızca tek durumu veya kavramı ifade ederler. Yastığa baş koymak örneği; yalnızca evliliği ifade eder.

9. Kalıplaşan sözcüklerden oluşan deyimler, mecaz anlama sahip olduklarından bir başka dile çevrilmeleri kesinlikle mümkün değildir.

10. Deyimler bir dilin zengin olmasını ifade etmektedir. Aynı şekilde halkın dünya görüşünü ve yaşam şeklini ifade eder.

Atasözü ve Deyim arasındaki farklar

1. Atasözleri genelde cümle şeklindedir ama deyimler genellikle fiille birlikte mastar oluşturur.

Bu konuyu bir örnekle anlatırsak;

Göze girmek (deyim)

Sakla samanı gelir zamanı (atasözü)

2. Deyimler bir durum bildirirken atasözleri durum bildirmez.

3. Atasözlerinde nasihat varken deyimde nasihat yoktur.

4. Atasözlerinin ifade ettikleri anlamlar gerçekken deyimler mecaz anlam içerir.

5. Deyimlerde verilmek istenen mesaj örtülü verilirken atasözlerinde bu durum böyle değildir.

6. Atasözleri genellikle bir işin nasıl yapılacağı hakkında fikir verirken deyimlerde bu durum böyle değildir.

7. Atasözleri deyimlere göre daha fazla kelimedenden oluşur.

8. Atasözleri genelde geniş zamanla çekimlenirken deyimler her çekime girer.

Deyim ile Atasözü arasındaki benzerlikler

1. Her ikisi de halkın ortak ürünüdür.
2. Her ikisinin de söyleyeni belli değildir.
3. Her ikisi de uzun tecrübeler sonucu oluşmuştur.
4. İkisinde de kelimelerin yeri asla değiştirilemez.

Deyimlerle atasözleri arasındaki ortak özellikler

1. Çok uzun dönemler öncesinden günümüze kadar geldikleri için kim veya kimler tarafından söylendikleri bilinmez.
2. Az sözcükle çok şey anlatan sözcüklerdir.
3. Kısa ve özdürler.
4. Kalıplaşmış sözcükler olduğu için sözcükler yerine eş anlamlıları bile kullanılamaz.
5. Atasözleri ve deyimler genellikle mecaz anlamda kullanılırlar.

Deyim Örnekleri (Deyimler)

Yaka silmek:Bir kişi ya da durumdan sıkılmak.

Ateş püskürmek:Aşırı derecede sinirlenmek, kızmak.

Göze girmek:İlgi ve değer kazanmak.

Pabucu dama atılmak:Önemini kaybetmek

Dolap çevirmek:Birilerinden habersiz gizlice iş çevirenler için kullanılır.

Yelkenleri suya indirmek:Israrından vazgeçip karşı tarafın isteklerini kabul etmek, kabullenmek.

Zıvanadan çıkmak:Çok öfkelenmek, sinirlenmek, delirmek anlamlarında kullanılır.

Derdini Marko Paşa'ya anlat:Senin derdinle ilgilenecek, dinleyecek kimse yok manasında kullanılır.

Ölümüne susamak:Tehlikeli işlerde bulunmak ya da aptalca işler yapmak

Ok yaydan çıkmak:Geri dönülemeyecek bir adım atmak, iş yapmak

Öpüp başına koymak:Bir şeyi memnuniyetle karşılamak, severek kabul etmek.

Adamdan saymak: Değer vermek, saygı duymak

Ağzı laf yapmak: Güzel ve ikna edici konuşmak

Ağızdan düşürmemek: Sürekli bir şeyden bahsetmek

Kafadan atmak: Bir konuda bilgi sahibi olmadan konuşmak

Kara gün dostu: Sıkıntılı ve kötü günlerde yanında olan dost

Kazan kaldırmak: Yöneticilere topluca karşı çıkmak.

Kesenin ağzını açmak: Fazladan para harcamaya başlamak

Notunu vermek: Kişi hakkında kanaate varmak, kişinin huylarını çözmek.

Yağlı müşteri: Çokça alışveriş yapan, parası çok kişi

Yakayı sıyırmak: Bir şeyden, bir durumdan kurtulmak
Yılan hikayesi: Çözümü olmamak, işlerin karışık olması

Yüzünü gören cennetlik: Uzun bir süre ortalıkta gözükmeyen
kişi.

Beş parasız: Zengin olmamak, varlıklı olmayan kişi.

Biçilmiş kaftan: Bir iş ya da durum için en uygunu olmak
Bir köşeye çekilmek: Tüm işleri bırakıp olanlara karışmamak
Borusu ötmek: Sözü geçmek, korkulan kişi olmak.